

Klikatý příběh češství Arna Nováka

Jan Budňák

Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky FF MU – Ústav pro českou literaturu AV ČR
budnak@phil.muni.cz

Publikace představuje Arna Nováka (1880–1939) jako germanobohemistu a jako teoretika — i aktéra — specifického typu nacionalismu. Právě posuny v Novákově chápání (českého) národa, své úlohy v něm, ale také jeho pohled na vztahy mezi „národními literaturami“ českých zemí — včetně otázky, jak uchopit jevy a konstelace, které bychom dnes označili jako hybridní — činí z knihy inspirativní, ba (díky její rozvolněné struktuře) až detektivní čtení.

Knihla nasvěcuje Nováka dvěma komplementárními způsoby. Na úvod je zařazena zhruba osmdesátistránková biografická studie Michala Topora, který je i editorem celého svazku. Topor na základě minuciózního materiálového studia chronologicky mapuje Novákovy výroky a postoje k národnostní otázce v českých zemích, a především ke vztahu jejich dvou hlavních literatur: českojazyčné a německojazyčné. Druhou, podstatně delší část publikace tvoří edice Novákových převážně žurnalistických, ale i odborných textů, resp. úryvků z nich, z let 1899 až 1939, v nichž reflektuje česko-německé kulturní a literární vztahy v Čechách a na Moravě.

Úvodní „Průřez biografický“ odkazuje sice místy na texty zařazené do edice tvořící druhou část svazku, ale především sám nabízí specifické čtení Novákova profesního a názorového vývoje, které by se pouze z textů ediční části svazku konstruovalo jen stěží. Michal Topor zde aplikuje rešeršně-kompoziční metodu, kterou použil už např. ve svém předchozím monografickém textu *Berlínské epizody*, vydaném Institutem pro studium literatury v roce 2015. Zatímco v této monografické studii o letech berlínského studia českých, resp. českoněmeckých akademiků na konci 19. a začátku 20. století působilo chronologické vyprávění dané látky, mozaikovitě složené z četných archivních, novinových i literárněhistorických pramenů, poněkud bezcílně, v aktuální studii se Toporovi daří vystavět dramatický, a přitom diferencovaný a neprvoplánový příběh Novákova „češství“. Z biografické studie vyplývá, že Novák toto „poslání“ v průběhu času chápal různě a sloužil mu různými způsoby, většinou se s ním ale cítil v opozici, ne-li v izolaci: ať jako germanista v „českých službách“ na začátku 20. století nebo jako konzervativní bohemista v demokratickém národním státě za první republiky.

Novák byl nejen velmi pilný filolog, ale i recenzent, kulturní žurnalista a autor mnoha autodokumentů — deníků, korespondencí i několikerých memoárů, z nichž první napsal už jako třináctiletý hoch. Při tomto výjimečném množství materiálů

bezespору vyniknou Toporovy rešeršní dovednosti. Se zřejmou afinitou studie k archivní literárněhistorické práci vhodně koresponduje Toporův styl psaní „plavmo“. Text je i zde převážně komponován z citátů z archivních pramenů, resp. z jejich parafrází a shrnutí. Kromě zmíněných deníků a memoárů jde hlavně o korespondenci (s Terézou Novákovou, s romanistou Otokarem Šimkem, s Pavlem Eisnerem, s vydavatelem bratislavského literárního magazínu *Das Riff* Richardem Meszlénym/Mes-serem, s Josefem Pekařem a jinými), ale i Novákovy žurnalistické texty (pro různé české i německé (nejen) literární časopisy, hlavně však pro brněnské *Lidové noviny*, jejichž stálým přispěvatelem Novák byl od počátku 20. let, kdy se ujal bohemistické profesury v Brně, až do své smrti na podzim 1939). Tato kompoziční technika určitě není čtenářsky nenáročná a místy může vyvolávat dojem zavěšování stále nových a nových kusů oděvu na ne vždy viditelnou prádelní šňůru. Text opravdu vykazuje místa, kde se chronologické řazení Novákových výroků k tomu či onomu problému při nejlepší vůli nesplétá v jednotnou logickou linku (např. pasáž o polovině 20. let na str. 64nn). Podobný, jen možná ještě o něco více rušivý ráz mají ty (ovšem ojedinelé) pasáže, kde Topor určité ústřední myšlenky Novákových textů jen zaznamenává, ale nepokouší se je analyticky pojmenovat. To se do značné míry týká i — hlavně v germanistice — často probíraných Novákových textů z let 1917–1918, které vyjadřují ostrý paušální odsudek německé literatury z Čech (*Pražský román?*, *Duch německé literatury v Čechách*), a do jisté míry i eseje *Češství Terézy Novákové* z roku 1916. Při celkovém pohledu, výrazně signalizovaném např. už mírně kryptickými, ale dešifrovatelnými nadpisy kapitol (např. „Filologie vykročení, práh fascinace“), však lze rekonstruovat Novákovu českoněmeckou intelektuální historii — a příběh je to nadmíru poučný.

Jaký je tedy v Toporově podání příběh Novákova „češství“? V první řadě raný: „Když mi bylo osm let, probudil se ve mně cit vlastenecký,“ píše třináctiletý Novák ve svých *Memoirech* a ilustruje to příklady mnoha žákovských veřejných vystoupení a juvenilií („Sám jsem si napsal velký spis *Životy slavných spisovatelů doby nové*,“ rozumějme samozřejmě českých spisovatelů). Impetus „služby národu“, navzdory všem pozdějším výkyvům, se u Nováka opravdu jeví téměř jako záležitost primární socializace. Od přesunu rodiny do Prahy v roce 1895 však Topor u Nováka identifikuje obrat, který pojmenovává „estetika vykročení“: dříve nekriticky horující Čech je uchvácen Kantem, Rilke a Nibelungy a v deníku si zaznamenává situace, kdy se „musí stydět za svůj národ“, konkrétně za jeho politickou reprezentaci a „uličnické“ studentstvo v kontextu krize kolem schvalování Badenihovo jazykových nařízení v roce 1897. Novák přitom ovšem nemění jednu „příslušnost“ za druhou — spíš poprvé, ale zdaleka ne naposledy, má pocit, že kvůli smírnému postoji vůči německým studentům je „vyloučen z národa“. Z této zkušenosti si odnáší jednak tendenci ke konzervativně-elitní definici národa na etické bázi, a jednak germanistické odborné směřování, které s intenzitou a pílí sobě vlastní sledoval po celé první desetiletí 20. století a z něhož vzešlo nejen množství drobnějších germanistických, resp. germanobohemistických textů (Franzos, Kleist, Rilke, Meißner, Klostermann atd.) a textů recipujících český germanistický provoz (Arnošt Kraus, Franz Spina, August Sauer, vzdáleněji, a pochvalně, Josef Nadler, později Eisner, Grmela a další), ale i formativní studijní pobyt v Berlíně (viz Topor: *Berlínské epizody*) nebo habilitace *Menzel, Heine, Börne a počátkové kritiky mladoněmecké* (1906).

Z inspirací německé provenience, které určovaly Novákovo chápání pojmu národ, zdůrazňuje Topor především dvě: kancléře Bismarcka, jehož „titánská ruka“ uměla „odvalovat takzvané poměry z cesty“, a jehož by podle Novákova doporučení měli i Češi učinit „duševním spolupracovníkem“ svého „vývoje“, a Paula de Lagarda, o jehož „filozofii národnosti“ Novák přednášel i publikoval. V lagardovské přednášce předjímá mnoho představ, které později sám uplatňoval ve svých koncepcích (nyní ovšem českého) národa — ať byly psány v modu už téměř dosaženého cíle (v době před koncem a těsně po konci první světové války), nebo v modu vzdáleného mravního národního ideálu (v letech první republiky). Jde především o přesun pojmu národnosti z definice genetické, popř. jazykové do „oblasti citění náboženského a etického“ a jeho prodchnutí konzervativismem („z odporu proti povrchní a plané průměrnosti nivelizujícího liberalismu“), tradicí (tj. zájmem o klasickou národní literaturu, viz Novákův programový text *Sestup do podsvětí*, sestup „k velkým mrtvým naší národní tradice“). Novák tedy — s Lagardem — zastává kulturně-organickou esencionalizaci národa na konzervativní bázi.

Když v roce 1911 Novák přisedlal na bohemistiku, chápal to jako otázku srdce, které převážilo nad rýsujícím se rychlým kariéřním postupem v germanistice. Už o dva roky dříve si v dopise matce také stěžuje na nedostatečnou rezonanci své, tehdy ještě převážně germanistické, práce: „Za celou dobu deseti let, kdy jsem **českému národu** [zvýraznění J. B.] dal nesčíslně článků, přednášek atd. zdarma, nedostal jsem ani jediného haléře z fondů určených pro národní osvětu, ať se jmenují Svatobor, Akademie, Čermákova, Šetkova cena atd. Jen náš největší nepřítel, vídeňský stát, měl pro mne cestovní stipendia, místo a úřad případný mému vzdělání, dal mně definitivu [...]“. Topor ukazuje, že „někdejší germanista“ Novák hlavně během první světové války tuto (pocitovanou) izolaci dočasně (pocitově) překonal. Projevuje se to jednak tím, že v letech 1917–1919 se téměř dokonale identifikoval s cílem budování Československa na národním principu („národní chiasmus“) — v lednu 1919 např. vyráží na venkovské přednáškové turné o Masarykovi — včetně jeho expanzivní politiky, ačkoli si je plně vědom toho, že územní nároky Prahy lavírují podle potřeby mezi národním principem (začlenění Slovenska) a principem státoprávním (začlenění německojazyčných území Čech a Moravy). Jednak se také zostřuje Novákova rétorika směrem k českým Němcům a jejich literatuře. Novák pomáhá připravovat nový časopis *Národ*, píše do národně-konzervativního *Venkova*, opírá se do (nadanárodní) sociální demokracie („dělnictva se zmocňuje silná nálada nacionalistická! Kéž!“). O německých autorech z Čech píše v tuto dobu, že „soustavně, promyšleně vnucují světu zcela propracované pojetí **naší** [zvýraznění J. B.] Prahy“. Novák jim vyčítá, že podle nich — Broda a Kische nevyjímaje — „nad Vltavou bydlí dvě plemena, odlišná jazykem, mravem i krví: jedno [...] dnes vztahující lačné ruce po všech ženách a zítra opájející se mystickými sny, a druhé služebné a nevzdělané“. Sám naproti tomu tvrdí, že „dějinné duši Prahy porozumí jedině spisovatel český“ (*Pražský román?*). V eseji *Duch německé literatury v Čechách* rýsuje Novák kategorický rozdíl mezi českou literaturou a německou literaturou z Čech. V případě českých Němců „nejde o národ, jenž by mohl mít právo na sebeurčení, jak víme my Čechové i všichni rozvášní posuzovatelé zahraniční. Jde tu pouze o menšinu, která se stoletou kolonizací přesunula přes české hranice, toliko o zlomek německého národa, bezvýznamný a mizivý vůči celku.“

Tyto věty je jistě třeba chápat především jako výroky politické v kontextu nacionálně-mocenského boje let 1917–1918. Na druhé straně ovšem představují v podstatě „jen“ důslednou aplikaci Novákovy (a zdaleka ne jen jeho) představy o fungování literatury jako organického výrazu specifického národního společenství. Německo-jazyčná literatura z Čech podle Nováka prostě musí být podřadná, protože není výrazem kulturního života určitého národního kolektivu. Háček je v tom, že i Novák byl — ovšem ne v inkriminovaných letech — schopen vidět omezení tohoto principu. Patrně je to např. na jeho recenzi prvního vydání Nadlerových třísvazkových *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1915), obsažené v Toporově výboru. Novák má pro Nadlera neskrývané sympatie, nejen kvůli jeho pražskému učiteli A. Sauerovi, ale hlavně proto, že Nadler rozpracovává Sauerovo etnografické pojetí literatury. Blízkost národopisu a literární historie Novák chválí a považuje do budoucna za produktivní (což se bohužel smutně potvrdilo), ale uznává, že „všechna soudná kritika se shodla v tom, že přímočaré metodické úsilí Nadlerovo roztříštilo se o přílišnou složitost literárních a kulturních zjevů hlavně v novověku, kde není ryzích plemen, čistých kmenových celků ani přirozených jednotek krajinných“. I Novák sám podobné hybridní situace v literaturách z Čech a Moravy kromě bojovné fáze kolem roku 1918 vnímal. Přesto „primordialisticky“ (Ernest Gellner) lpěl na národním základu literární tvorby. Výslednou argumentační směsici kulturního nacionalismu a uznání „druhého“ představuje třeba Novákův nekrolog předčasně zemřelého Hermanna Ungara (1929), taktéž pojatý do Toporova výboru, v němž Novák na českoněmeckých autorech vyzdvihuje jejich — „slovanství“: „Heřman Ungar, podobně jako jeho krajané Kafka, Werfel, Max Brod, Winder, byl zasažen i vlivem slovanského okolí, v němž vyrůstal a se vzdělával. To obracelo jeho zřetel k člověku bloudícímu, úpícímu, zoufajícímu a hledajícímu vykoupení [...]. V tom ve všem se tito jemní a pravdiví němečtí romanopisci z Čech a Moravy liší podstatně od svých povrchových a povrchních otců, v tom jsou nám blízcí, a proto jejich knihy — také Ungarovy — byly u nás v originále a v překladech čteny.“ Novák se tak dostává k jakési jednotě československé literatury, resp. jejího určitého segmentu. Jejím základem je ovšem českojazyčný komunikační okruh a hlavně inherentní „slovanské“ rysy české národní kultury.

Závěrem zpět k Toporově studii (a edici): bohatě rešeršovanými materiály autor dokládá Novákův setrvalý „disent“ k demokratickému rozhodování skeptického tradicionalisty a sympatizanta „titánských“ individualit v masarykovském státě — navzdory bohemistické profesuře a roli prominentního veřejného intelektuála. Novák viděl první republiku jako stát národa, „který zhudlařil jedinečné podmínky netoliko politického, ale i duševního vývoje“. Jako poslední obrat v letech 1938–1939 Topor naznačuje Novákovu opětovnou konvergenci k „evropanskému“ Československu, včetně explicitního pozitivního odkazu na Masaryka, která se promítla i do jeho literárněvědných textů, konkrétně do předmluvy ke čtvrtému vydání *Přehledných dějin literatury české* (1939). Tam podle Topora také „pozoruhodně zprostupnil“ své chápání české kultury: „Připustil možnost přimykání se ‚k českému národnímu životu‘ také jinak než česky, tj. ‚látkou, smýšlením a tendencí‘“, přičemž explicitně zmiňuje díla latinská a německá. Toto otevření je možné číst jako svého druhu happyend Novákova příběhu kulturní výlučnosti Čechů v Čechách a na Moravě, jako vnitřní překonání „kletby dvojazyčnosti“, o které mluví v souvislosti s „kakánským“ prostředím, z ně-

hož vzešla jeho matka. Jen pro čtenáře je možná škoda, že ani takto zásadní bod v argumentaci Toporovy biografické studie o Novákově reflexi českoněmeckých vztahů v rámci českých zemí si nevyslouží více než jeden odstavec v chronologickém líčení a že v něm využitý dokladový text — poslední předmluva k *Přehledným dějinám* — není obsažen v následujícím výboru. Čtenář studie tak zůstává — jako už několikrát předtím, např. při mírně lakonických, příliš stručných shrnutích Novákových rezolutních protiněmeckých textů z let 1917–1918 — i na vrcholu argumentace v klíčové otázce Novákova pohledu na „češství“ poněkud ve vzduchoprázdnu. Ale možná je zvýšená míra náznakovosti v podobných biografických studiích nakonec čtenářsky podnětná — a snad bude vbrzku podnětná i pro studie se silnější interpretační aspirací.

AD:

Michal Topor (ed.): *Cizinci — či krajané? Reflexe německojazyčných partií Čech a Moravy v textech Arneho Nováka*. Moravská zemská knihovna, Brno 2017. 533 s.

